ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՂԱՎՆԻ ԺԱՄԿՈՉՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽԱՉԱՆՇԱՆ ՊԱՏԿԵՐՈՎ ԿՆԻՔՆԵՐԻ ԵՎ ԿՆՔԱԴՐՈՇՄՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՂ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ

Խաչանշան պատկերներով սասանյան կնիքների ուսումնասիրությունը մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում Հայաստանի V-VII դդ. պատմության, մշակույթի, կրոնա-դավանաբանական և շատ այլ խնդիրների լուսաբանման համար:

Նկ. 1

Սասանյան մշակույթի հետազոտությամբ զբաղվող գիտնականները քննության ենթակա կնիքներին անդրադարձել են մեծ մասամբ արձանագրություններն ընթերցելու առիթով, և գիտական շրջանառության մեջ գտնվող մեծաթիվ ուսումնասիրություններում հայկական հնագիտական նյութն ու մատենագրական աղբյուրների հարուստ տեղեկություններն անտեսված են: Արդյունքում պատմա-աշխարհագրական միևնույն միջավայրում ապրող ժողովուրդների կերտած մշակութային արժեքների գնահատականը լիարժեք չէ:

Հայաստանի տարածքից մեզ հայտնի խաչանշաններով կնիքները սակավաթիվ են, բայց կարևոր այն իմաստով, որ հայտնաբերված են որոշակի հուշարձանների պեղումներից և շերտագրական թվագրված հորիզոններից (V-VII դդ.):

Դվինից և Էլառից հայտնի երկու կնիքներին վերջերս ավելացավ Երևանի տարածքից պատահաբար գտնված երրորդ օրինակը (նկ. 1)[1]:

Վերջինս մեծ կարևորություն ունի ոչ միայն իբրև արվեստի գործ, այլև հայկական վաղ շրջանի արձանագրություններն ուսումնասիրելու տեսանկյունից:

Դվինի սիստեմատիկ պեղումներից հայտնաբերված շուրջ տասը խաչապատկերներով կնքադրոշմների հավաքածոն[2] (նկ. 2) ամբողջացնում է առ այսօր Հայաստա-

Նկ. 2

---

[1] ***Э. Хуршудян, Н. Акопян***, Сасанидский золотой перстень с геммой на древнеармянском V-VII вв., Сб. Страны и народы Ближнего и Среднего Востока, т. XVIII, с. 182-187, Ер., 1999.

[2] ***А. Калантарян***, Раннесредневековые буллы Двина, табл. I, III, V, Ер., 1982.

նից հայտնի քննության ենթակա կնիքների գյուտերը:

Դվինի կնիքի[3] վրա փորագրված է սասանյան կնքագիտության, քանդակագործության, դրամագիտության և արվեստի այլ բնագավառներում հայտնի nišan- «***նշան***» սիմվոլը՝ կիսալուսնի ու փոքրիկ խաչի լրացուցիչ հարդարանքով:

Անտարակույս, կնիքը պաշտոնական է, որովհետև պատկերին ուղեկցում է պահլավերեն սասանյան պաշտոնական կնիքներին բնորոշ «Արդարություն» արձանագրությունը: Ամենայն հավանականությամբ, այս սասանյան կնիքը հետագայում անցնելով քրիստոնյայի ձեռքը, նոր միջավայրի համապատասխան պահանջներից ելնելով, շարունակել է իր գործառույթը (նկ. 3) [4]:

Նկ. 3

Էլառի պեղումների ժամանակ վաղ միջնադարյան դամբարաններից մեկում հայտնաբերվել է սպիտակավուն ոչ թափանցիկ ապակե զանգվածից (օնի՞քս) մի գաբոշոն (կեղծ մատանի) (ՀՊՊԹ 2246/105) 1x1 սմ չափերի (նկ. 4), որի տափակ մակերեսի կենտրոնում խաչապատկերի պարզունակ փորագրությունը երկու կողմից հարդարված է հասկաձև շարունակական գծերից կազմված զարդագոտիներով[5]:

Էլառը հանրահայտ է որպես Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն հուշարձաններից մեկը: Հնագիտական և մատենագիտական նյութի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այն բնակեցված էր նաև վաղ և զարգացած միջնադարում: Տեղում բացվել է վաղմիջնադարյան մի շինության ավերակներ ու Դանիելն առյուծների գբում քանդակներով հարդարված երկու խոյակ[6]: Ինչ վերաբերում է մատենագրական նյութին, ապա Ստեփանոս Օրբելյանի վկայությամբ՝ Կոտայքի սահմանների մեջ ամփոփված Էլառը ժամանակին պատկանել է Զաքարյաններին. «***Յետ որոյ հրամանաւ թագաւորին տայ փոխան հայրենեացն Լիպարտի անանցանական գրով զՀրաշկաբերդ իւր գաւառովն և այլ բազում գեղօրէս ի Վայոց ձոր, ի Կոտայսն զԷլառն և այլ գիւղս յոլովս***»[7]:

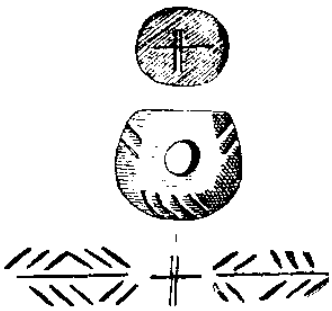

Նկ. 4

Եթե ավելացնենք Ավանի հայտնի արձանագրությունը.

«***Ի թուիս ՉԼԴ (1285) յաշխարակալութեան արքայից արքային Արղութեան ի թագաւորութեան Վրաց և Հայոց Դիմէտրէի ես Դաւիթ, որդի Դէմէտրէ թագաւորին թոռի յաւտարաց տէր լինի Աւանայ և զհաստատեալ գիրս մեր խափանել ջանայ և***

---

[3] ***Ա. Քալանթարյան,*** Դվինի 1978-79 թթ. պեղումները, ԼՀԳ, 1982, էջ 64, թիվ 2, նկ. 2/2:

[4] Տես՝ Das Kitab al-Wafura, wa-l-kuttub al Gahsiyari, Hrsg, von Mzig, Bibliothek arabischer Historiker und Geographen, t. 1, Leipzig, 1926, s. 3.

[5] ***Է. Խանզադյան,*** Էլառ-Դարանի, Եր., 1979, էջ 136, նկ. 147:

[6] ***Է. Խանզադյան,*** նշվ. աշխ., էջ 137, նկ. 148 ա, բ:

[7] ***Ստեփանոս Օրբելեան,*** Պատմութիւն նահանգին Սիսական, Թբիլիսի, 1910, էջ 397:

զշարէտ առնու կամ...., որն, ըստ պրոֆ. Ղաֆադարյանի[8] մեկնաբանության, եթե Զաքարյան Իվանեի, վրաց արքայազն Դավիթ Խութլուբուղայի և Ավանի բնակիչների կապը հաստատող քաղկեդոնական դավանանք էր, ապա միանգամայն պարզ կդառնա, որ 630-ական թվականներից Եզրի կողմից ընդունած քաղկեդոնական դավանանքը, որն ունի ոչ միայն գրավոր հիշատակություն, այլև նյութական մշակույթի հարուստ մնացորդներ, շարունակաբար պահպանվել է մինչև զարգացած միջնադար:

Տրամաբանական է մտածել, որ Կոտայքի սահմաններում ապրող Էլառի բնակչության որոշ մասը, ելնելով տեղի և ժամանակի կրոնա-դավանաբանական իրողությունից, հարել է քաղկեդոնականությանը:

Խորանալով մանրամասների մեջ, նկատելի է, որ Կոտայքի տարածաշրջանի մեջ ընդգրկված Արամուս գյուղում էլ տիրապետող էր քաղկեդոնությունը: Այդ մասին են պատմիչի հետևյալ տողերը. «***Սա ետես նուազեալ զճշմարտութիւնն և քայքայեալ զաթոռ Սրբոյն Գրիգորի և մերձ ի բաժանումն, քանզի երկու կողմանք Յունացն և Պարսիցն զհակառակութեանն բերէին զվէճ առ միմեանս և կամէին Յոնյք հակառակաթոռ նստեցուցանել զոր և արարին յետ սակաւուց. զի Մովսէս նստաւ յաթոռ Սրբոյն Գրիգորի ի Դվին, և Յովհան ոմն Թէոդուպոլիս եղև կաթողիկոս և եկեալ եդ աթոռ ի Կոտայսն, յԱրամօնս գիւղ, զոր յետոյ միապետեաց Աբրահամ կաթողիկոս***»[9]:

Անդրադառնալով կնիքին՝ խաչի պատկերագրական առանձնահատկությամբ, դժվար է որոշել կրողի դավանաբանական պատկանելությունը, քանի որ, ըստ մասնագետների, մինչև VII դարը խաչի ձևերի տարբերությունները շոշափելի չեն եղել[10]:

Սակայն, ելնելով Կոտայքի տարածաշրջանում տիրապետող դավանական իրողությունից, կարելի է մտածել անձի քաղկեդոնական դավանանքի պատկանելությունը:

Խաչանշաններով հարդարված կնիքների վերաբերյալ հայկական մատենագրական աղբյուրների հիշատակությունները շատ հարուստ են:

Հայ հոգևոր դասը հիերարխիկ առանձնահատկությունների նկատառումով տարբեր մատանիներ է կրել: Այսպես, օրինակ, կաթողիկոսական կնքամատանիներն անվանվել են «հայրապետական», և նրանց գործառության շրջանակը եղել է հոգևոր կյանքի վերաբերող կարևոր փաստաթղթերի կնքումը: «***Եւ Բարգեն Հայոց կաթողիկոս և ամենայն եպիսկոպոսունք... գրեցաք հայերեն և պարսկերեն և կնքեցաւ մերով մատանեաւ***»[11]:

Ղազար Փարպեցու վկայությամբ՝ Գրիգոր Լուսավորչի մատանին ուներ խաչի նշան «***Եւ դիր զմատանին զգծած խաչի քո***»[12]:

Հատկանշական է արքեպիսկոպոսների կնքամատանիների վերաբերյալ Ստեփա-

---

[8] ***Կ. Ղաֆադարյան,*** Ավանի երկլեզվյան արձանագրությունը, Եր., 1945, էջ 20:

[9] ***Ստեփանոս Օրբելեան,*** նշվ. աշխ., էջ 90-91:

[10] Ըստ հոգևոր սպասքի մասնագետ ***Ն.Հակոբյանի*** բանավոր հաղորդման:

[11] Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1910, էջ 47:

[12] ***Ղազարայ Փարպեցւոյ*** Պատմութիւն Հայոց և թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Թիֆլիս, 1907, ԼԲ, էջ 121-122:

նոս Օրբելյանի հիշատակությունը. «***Ես նուաստս ծառայ Աստուծոյ և Աղվանից արքեպիսկոպոս Տէր Սիմեոն, վկա եմ այսմ վճռիս և իմով մատանեաւ կնքեցի զսա***»[13]:

Ն. Ակինյանը Ս. Հռիփսիմեի նշխարները Աղվանից աշխարհ տեղափոխելու շարժառիթով գոյություն ունեցող տեսակետներին ավելացնում է իրենը. «***Մատթէ երեցն Դարահաջո, չէր կարող պատմական անձնավորություն համարվել: 618 թվականին, երբ Կոմիտաս կաթողիկոս բացավ Ս. Հռիփսիմեի դամբարանը, գտավ նշխարները կնքված Ս. Գրիգորի և Ս. Սահակի կնիքներով: Ավելցուց անոնց վրա իր ալ կնիքը***»[14]:

Մովսես Խորենացին Հայոց թագավոր Խոսրովին նախարարների հղած թղթի առիթով նույնպես խաչանշան կնիքի վերաբերյալ ունի կարևոր հիշատակություն. «***...Երկրորդ՝ զի դարձուսցես ի մեզ զամենայն ժառանգութիւնս մեր որ ի մասինդ Պարսից, զոր նստէր յարքունիս. Երրորդ հնարել թափել զմեզ ի կայսերք զի մի վրդովեսցես զբնակութիւնս մեր որք ունիմք իշխանութիւն յայսմ բաժնի: Եւ զայս պայման ուխտի գրեալ և խաչ հաստատեալ կնքեսցես զորս և տեսեալ՝ փութացուք ի ծառայութիւն Ձեր: Ողջ լերուք մեր***»[15]:

Դժբախտաբար, մատենագրական հարուստ նյութից բացի (չհաշված Երևանի տարածքից հայտնաբերված խաչանշան կնքամատանին) Հայաստանի սահմաններից հայտնի չէ հոգևոր բարձրաստիճան դասին պատկանող արձանագրությամբ որևէ կնքամատանի:

Բրիտանական թանգարանի ֆոնդերում և անհատական հավաքածուներում կան կրոնա-դավանաբանական տարբեր խմբավորումների պատկանող կնքամատանիներ, որոնցից մեկի՝ Ֆրանսիայի Ազգային գրադարանում պահվող կնիքի առանձին ուսումնասիրությանն ենք անդրադառնում: VI-VII դդ. թվագրվող «Աղվանքի և Բաղասականի մեծ կաթողիկոսն» պահլավերեն արձանագրության շնորհիվ (b'n Wblsg'nk'tlsg'nk'tlkws – Alban und Balasagan Katolikos) կնիքն արժանացել է գիտական աշխարհի ուշադրությանը[16]:

Կնիքի մակերեսին պատկերված է քրիստոնեական խաչ, ստորին մասում՝ օղակ, կիսալուսին և աստղ: Կասկածից դուրս է կնիքի սասանյան պատկանելությունը, միայն կաթողիկոսի անվան բացակայությունը մտորումների տեղիք է տալիս: Ահա այդ խնդրին փորձել ենք անդրադառնալ՝ մանրամասնելով Աղվանքի, ապա Բաղասականի իրավա-քաղաքական իրավիճակը VI-VII դդ.՝ քաջ գիտակցելով կրոնա-դավանաբանական սկզբունքների անմիջական արձագանքները ժամանակի տիրող քաղաքական իրականության շրջանակներում:

Հիշատակելի է, որ Աղվանքի բարձրաստիճան հոգևոր ներկայացուցիչը մինչև 552 թվականը, երբ կաթողիկոսանիստ կենտրոնը Կապաղակից փոխադրվեց Պարտավ,

---

[13] ***Ստեփանոս Օրբելեան,*** նշվ. աշխ., էջ 234:

[14] ***Ն. Ակինեան,*** Մովսես Դաշխուրանցի կոչուած Կաղանկատուացի և իր Պատմութիւնն Աղուանից, «Հանդէս ամսօրեայ», 1953, էջ 55:

[15] ***Մովսիսի Խորենացւոյ*** Պատմութիւն Հայոց, Եր., 1981, ԽԸ, էջ 391:

[16] PH. Gignoux, Sceaux chretiéns d'époque sasanide, Pl. I/1, (Iranica Antiqua, vol XV, Gent, 1980.

հիշատակվում է իբրև արքեպիսկոպոս: Անգամ Հովհաննես Գաբեղյանի թղթում Աբասն անվանվում է եպիսկոպոս[17], այլ ոչ կաթողիկոս, ինչպես Կաղանկատվացին է նշում: Վերջինս իր երկրի վարկը բարձրացնելու նպատակով գրում է. «***Թուղթ Յովհաննիսի՝ Հայոց կաթողիկոսի առ տէր Աբաս Աղուանից կաթողիկոս սակս հաւատոյ հաստատութեան***»[18]:

Խնդրին խորամուխ գիտնականներից ոմանց կարծիքով[19], որոնց հետ միանգամայն համամիտ ենք, մինչև 428 թվականը (մինչ մարզպանական ժամանակաշրջանը), Կապաղակն եղել է Աղվանքի հոգևոր կենտրոնը: Այն քրիստոնեական սկզբունքների ընկալման համար ավելի նպաստավոր միջավայր է, քան Չողան: Վայրի խայտաբղետ ցեղերին ընդունելի չէր քրիստոնեությունը և փաստ է, որ նրանք էլ Գրիգոր Լուսավորչին խոշտանգեցին Վատյան դաշտում: Մյուս կողմից, ադրբեջանցի հնագետների՝ Կապաղակում իրականացրած պեղումների շնորհիվ ի հայտ են եկել վաղ քրիստոնեական շատ հուշարձաններ, որոնք հաստատում են Կապաղակի՝ կրոնական կենտրոն լինելու փաստը[20]:

Հավանաբար, երբ Պերոզի կողմից 459 թ. կառուցվեց Պարտավը, ուր Չողայից փոխադրվեց արքունական պալատը, նպատակահարմար էր հոգևոր կենտրոնն էլ Կապաղակից տեղափոխել այնտեղ:

Թե քաղաքական ինչպիսի անցուդարձեր եղան այնուհետև, թվելը դժվար է՝ բյուզանդական արշավանքներ, խազարական հարձակումներ և այլ իրադարձություններ, որոնք, անշուշտ, ազդեցին կրոնա-դավանաբանական խնդիրների վրա: Բայց որ Հայ Առաքելական Եկեղեցուն հավատարիմ մնաց աջակողմյան Քուռի բնակչությունը և հոգևոր դասը, դա փաստ է:

Իսկ ինչպիսին էր Բաղասական աշխարհի իրավիճակը, որի մասին հիշատակվում է կնիքի վրա: Պատմաբանների կողմից այդ երկիրն իր Փայտակարան կենտրոնով պատմականորեն աղավաղված բացատրությունների է ենթարկվել: Երբեմն 387 թվականի Հայաստանի առաջին բաժանումով այն միացնում են Աղվանքին[21], հաճախ էլ 428 թվականի երկրորդ բաժանումով այն կապում են Ատրպատականի հետ[22]:

VII դարի Աշխարհացույցի 591-563 թ. քարտեզում Բաղասականը ներկայացվում է իբրև Ատրպատականի մի քուստակ[23]:

Ատրպատականի կազմում Բաղասական երկրի (Փայտակարան կենտրոնով) հայտնվելու վերաբերյալ մեզ համար կարևորագույն կռվանը Սեբեոսի վկայությունն է 572 թ. դեպքերի կապակցությամբ. «***Յայնժամ յառաջ քան զայս*** (խոսքը 570-71 թթ.

---

[17] Գիրք թղթոց, էջ 81-84:

[18] ***Մովսէսի Կաղանկատուացւոյ***, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Մոսկվա, 1860, էջ 94-98:

[19] ***Ա. Ակոպյան***, Албания-Алуанк в греколатинских и древнеармянских источниках, Ер., 1987, с. 127.

[20] ***Р. Вандов, В. Фоненко***, Средневековый храм в Мингечауре МКА, т. II, Баку, 1951, с. 80-100. ***С. М. Казиев***, Историко археологические обследование городища Кабалы, МКА, т. V, Баку, 1964, табл. XVI.

[21] ***Ф. Мамедова***, Политическая история и историческая география Кавказской Албании, Баку, 1986, с. 126.

[22] ***Н. Адонц,*** Армения в эпоху Юстиниана, Ер., 1971, с. 230.

[23] ***Ս. Տ.Երեմյան***, Հայաստանն ըստ Աշխարհացույցի, փորձ 7-րդ դ. հայկական քարտեզի վերակազմության ժամանակակից քարտեզագրական հիմքի վրա, Եր., 1963, էջ 26, 88, 93:

ապստամբության մասին է) ***ի բաց եկաց ի Հայոց անուանեալ ապստամբեալ Վահան իշխան աշխարհին Միւնեաց, և խնդրեաց ի Խոսրովայ յարքայէն Պարսից, զի տարցեն զդիւան աշխարհին Միւնեաց ի Դբունայ ի Փայտակարան քաղաք, և կարգեսցէ զքաղաքն ի շահիրմար Ատրպատականի...***»[24]:

Սակայն տակավին Ն. Ք. II դարից հայացած այս տարածքը պահպանեց իր դիմագիծը և VI դարում: Կորյունի վկայության համաձայն, երբ Մեսրոպ Մաշտոցը շրջում էր Աղվանքի Արսվաղեն թագավորի ուղեկցությամբ, նա Բաղասականի Մուշեղ և Երեմիա եպիսկոպոսների ջանքերով կարողանում է հիմնել դպրոցներ և գիր ու գրականություն տարածել այդ աշխարհամասում[25]:

Թե որքան կարևոր է եղել Բաղասականի եպիսկոպոսության նշանակությունը, երևում է նրանից, որ V դ. Գարդմանի, Կապաղակի եպիսկոպոսությունների կողքին երրորդ տեղում հիշատակվում է Բաղասականը:

Եվ ի վերջո, Զաքարիա հռետորի վկայությամբ հյուսիսի հինգ հավատացյալ ազգերի մեջ հիշատակվում է Բաղասական երկիրը: «***Այս հյուսիսային երկրում կան հինգ հավատացյալ ժողովուրդ, որոնք ունեն 24 եպիսկոպոս, նրանց կաթողիկոսը նստում է Դվինում Պարսկահայաստանի կենտրոնում: Նրանց առաջին կաթողիկոսի անունը Գրիգոր է***»: Այդ հինգ երկրներն են Հայաստան, Վրաստան, Աղվանք, Սիսական և Բազկան (Բաղասական) [26]:

VI-VII դդ. Աղվանքի և Բաղասականի պատմությունը հարուստ է քաղաքական անցուդարձերով, որին ուղեկցում էին նաև կրոնա-դավանաբանական հակասությունները: Դրանցից մեկը, որը մեր կարծիքով առնչվում է ուսումնասիրվող կնիքի պատկանելության հետ, նեստորականությունն էր:

VI դարում նեստորական դավանանքի տարածման վտանգը սպառնում էր ոչ միայն Հայաստանին, այլև Վրաստանին և Աղվանքին:

Հայ Առաքելական Եկեղեցին իր բացասական վերաբերմունքն նեստորականության հանդեպ բացահայտորեն արտահայտում էր ոչ միայն բուն Հայաստանում մղվող պայքարով, այլև ակտիվորեն միջամտում էր Աղվանքի, Վրաստանի և Բաղասականի տարածաշրջանից նրանց վտարելու համար:

Հայտնի է Հովհաննես կաթողիկոս Գաբեղյանի նամակն ուղղված Աղվանքի կաթողիկոս Աբասին, որի առթիվ այն քննարկելու համար հատուկ հավաք կազմակերպեց «***Թուղթ, զոր Տէր Յովհաննես Հայոց կաթողիկոսն և այլ եպիսկոպոսունք առ Աղուանից եպիսկոպոսունս արարին***»[27]: Գիրք Թղթոցում տեղ գտած նամակում հիշատակվում են նաև Աղվանքում հավաքված բոլոր եպիսկոպոսների անունները՝ Բախալարի Մովսես եպիսկոպոսը, Կապաղակի Գրիգոր եպիսկոպոսը, Ամարասի Խորոմաք եպիսկոպոսը, Շաքիի Ամբակում եպիսկոպոսը, Գարդմանի Հովանիկ եպիսկոպոսը, Մեծ Կողմանցի Ղևոնդը և վերջապես Բաղասականի Թիմոթե եպիսկոպոսը:

---

[24] Սեբէոսի եպիսկոպոսի պատմութիւն, Եր., 1939, գլ. Զ, էջ 27:

[25] Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Եր., 1941, էջ 70:

[26] ***И. В. Пигулевская,*** Сирийские источники по истории народов СССР, М.-Л., 1941, с. 89, 165.

[27] Գիրք թղթոց, էջ 81-84:

Ժողովում քննարկվեց Հայոց կաթողիկոսի նամակը, և նեստորականության դեմ պայքարելու միջոցառումներ մշակվեցին:

VI դարում Սասանյան աշխարհում խառնաշփոթ կրոնա-դավանաբանական վեճերը համահարթեցնելու համար Խոսրով Նուշիրվանը (531-579), որը հայտնի էր քրիստոնեության հանդեպ իր հանդուրժողական քաղաքականությամբ, արքունիքում հրավիրում է «Եպիսկոպոսաց կողմանց Արևելից և Ասորեստանեաց ի դուռն Արքունի»[28] անունով մի ժողով՝ նույնիսկ հետապնդելով նեստորականության դեմ պայքարի միջոցառումը:

Ստեփանոս Տարոնեցին հիշատակում է, որ այդ ժամանակ Աղվանից կաթողիկոսը նստում էր Փայտակարանում. «***Իսկ որք զՔաղկեդոնին, Իվերիոյ և Աղուանից կաթողիկոսն, որ էր ի Փայտակարան, ի դրան արքունի, և այլք ոմանք եպիսկոպոսունք և երիցունք քաղաքաց, որ ի Յունաց կողմանէ, և իշխանք, որք եկեալ էին ի ծառայութիւն թագաւորին Պարսից, որոց զչափաքարն իսկ հրամայեաց տալ***»[29]:

Նույն աղբյուրի ուսումնասիրությամբ դրամագետ Պախոմովը վերահաստատում է Աղվանից արքունիքի և քաղկեդոնությանը հարած Աղվանից կաթողիկոսի՝ Փայտակարանում գտնվելու փաստը[30]:

Միաժամանակ ասորական աղբյուրներից մեկում հիշատակվում է, որ VI դարում Փայտակարանում գոյություն է ունեցել նաև նեստորական եպիսկոպոսություն և նույնիսկ հիշատակվում են երկու եպիսկոպոսների անունները՝ Հովհաննես (536-552) և Հակոբ (544-554)[31]:

Պետք է ավելացնել, որ չնայած մղվող հետևողական պայքարին, նեստորականությունը շարունակեց իր քարոզչական գործունեությունը՝ պահպանելով կենսունակությունը մինչև X դարը: Անանիա Մոկացու (946-968) մասին պահպանված մի հիշատակությունից տեղեկանում ենք, որ գալով Աղվանք, նա իր շուրջն է հավաքում հոգևոր առաջնորդներին՝ նպատակ ունենալով քննարկել նեստորականության դեմ պայքարելու անհրաժեշտությունը[32]:

Ինչպես տեսանք, կնիքի վրա դրոշմած VI-VII դդ. թվագրվող արձանագրության լեզուն պահլավերենն է: Բայց այդ ժանակաշրջանում Աղվանքում տարածված լեզուն հայերենն ու աղվաներենն էր: Վերջինս, ինչպես մասնագետներն են գտնում, լայն կիրառություն չստանալով, աստիճանաբար մարել է:[33]

Մեր կարծիքով կնիքը պատկանել է օրենքից դուրս հայտարարված պարսկալեզու նեստորական ինքնակոչ մի եպիսկոպոսի, որն իր տիտղոսն արձանագրել է, բայց անունն անհայտ թողել կնիքի վրա:

---

[28] ***Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Պատմութիւն,*** Սանկտ Պետերբուրգ, 1885, էջ 93:

[29] *Նույն տեղում*, էջ 96:

[30] Материалы и исследования по археологии № 67, с. 17.

[31] J. B. Shabot, Sinodison Orientale ou recueil de synodes nestorriens, Noticas et extraits des manuscripts de la Biblioteques National et autres biblioteques, t. 37, Paris, 1902, p. 345, № 9.

[32] « Արարատ », 1897, էջ 135:

[33] ***Ա. Акопян***, նշվ. աշխ., էջ 136-137: